

УДК 282

О. О. Баковецька,*кандидат історичних наук, доцент Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*

ПОЛІТИКА ЦАРИЗМУ ЩОДО РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.

У статті особлива увага звертається на ключові моменти в політиці взаємовідносин між Римом і урядом Російської імперії, які в першу чергу впливали на стан католицьких єпархій, що знаходились в українських землях.

Ключові слова: *римо-католицька церква, конкордат, державно-церковні відносини.*

Политика царизма относительно Римо-католической церкви в середине XIX в.

В статье обращается внимание на ключевые моменты в политике взаимоотношений между Римом и правительством Российской империи, которые в первую очередь влияли на состояние католических епархий в украинских землях.

Ключевые слова: *Римо-католическая церковь, конкордат, государственно-церковные отношения.*

A policy of royalty is in relation to the Catholic Church in a middle of XIX century.

The article draws attention to key moments in politics, are determined not only the direction of relations between Rome and the Government of the Russian Empire, and primarily affect the status of Catholic dioceses, which were in the Ukrainian lands.

Keywords: *the Catholic Church, concordat, state-church relations.*

В розвитку України як поліетнічної держави, беззаперечним був вплив на її культуру та духовність різних світових релігій. Вагомий внесок у формування світоглядних цінностей частини українського суспільства належить католицизму. Дана конфесія з багатовіковою історією, яка насичена злетами і падіннями, протягом століть мала значний вплив в Україні. Однак в кінці XVIII–XIX ст. статус католицької церкви в українських землях змінюється. З господаря вона перетворюється на небажаного гостя. В результаті поділів Польщі до Російської імперії потрапили території, значна частина населення яких складалось з вірую-

чих латинського обряду. З огляду на попередню історію взаємовідносин між православним і католицьким світом, очікувати від влади православної країни виваженої, толерантної позиції було марним. Уряд одразу спробував скористатися з ситуації і взяти реванш у справі боротьби за вплив над віруючими. З приходом на завойовані українські землі російської адміністрації встановлюються нові порядки. Землі, колись провладної католицької церкви, були конфісковані й частково роздані як нагорода за заслуги царським генералам і чиновникам. Католицька церква для влади стала уособленням опозиційних настроїв, загрозою існування встановленого порядку і згодом ідейним ядром патріотичних сил. Цим і пояснюється політика російських урядових кіл, які вважали за доцільне послабити католицькі впливи на Правобережжі та контролювати відповідну конфесію. Здійснювались дані заходи шляхом масового закриття католицьких монастирів, секуляризації земельної власності католицької церкви, ліквідації унії.

Історією релігії в Україні, тенденціями розвитку окремих конфесій, питаннями міжцерковного діалогу на сучасному етапі системно займаються науковці Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Інституту історії церкви Львівської богословної академії, Інституту історії церкви Українського католицького університету. Серед сучасних істориків, які досліджують історію релігії, можна виокремити І. Паславського, М. Шкрібляка, Б. Боднарюка, І. Возного, А. Марчишака, В. Балуха, В. Лешана, Я. Чорненького, І. Смирнова. Дослідники через вивчення, аналіз подій з минулого церкви намагаються встановити рівень впливу конфесій на державу і націю, висвітлюють міжконфесійні відносини. Однак дослідження, пов'язані саме з історією католицької конфесії в Україні кінця XVIII–XIX ст. до цього часу ще не набули комплексного характеру.

Мета статті – визначити особливості побудови взаємовідносин між урядом Російської імперії і Римом, а також з'ясувати, як це впливало на стан римо-католицької конфесії в українських землях.

У 1847 р. 22 липня (3 серпня) між Ватиканом і урядом Російської імперії підписано угоду – конкордат. Цей документ став кроком до порозуміння між ворогуючими сторонами.

До 1847 р. відносини між Римом і Москвою перебували на межі повного розриву. Цьому сприяло: приєднання греко-католиків до Російської православної церкви у 1839 р. [1, с. 502], постійні обмеження прав католицького духовництва з боку влади [1, с. 253–651], алокуція Григорія XVI 1842 р., в якій містився перелік звинувачень проти царської Росії, відмова папи затверджувати кандидатів на посади єпископів, яких на свій розсуд обирала російська влада. Протягом 1839–1846 рр. у від-

носінах між Римом і Москвою ми взагалі не бачимо жодного компромісного рішення. Остаточний розрив відносин, як ніколи, став актуальним. В значній мірі це псувало імідж імперії на світовій арені. Перший крок до примирення зроблено у 1845 р., коли Микола I зустрівся в Римі з папою. Наслідком зустрічі стало укладення домовленості 1847 р., яка більше нагадувала короткочасне перемир'я, ніж мирну угоду.

Конкордат склався з 31 пункту. Текст документу став результатом довготривалих переговорів між графом Д. Блудовим, послом в Римі Г. Бутеневим, з одного боку, і кардиналом статс-секретарем Ламбускіні [3, с. 44]. До найважливіших пунктів, з приводу яких точилася запекла боротьба між сторонами, відносились: збільшення кількості єпархій з 6 до 7 (створювалась херсонська єпархія для південних та південно-східних територій імперії); визначення кордонів єпархій папськими буллами; призначення єпископів і суффраганів за попередньою згодою між Римом і російським урядом (канонічне затвердження залишалося за папою).

Цей пункт конкордату мав особливе значення. Ще з часів правління Катерини II, після першого і другого поділів Польщі, імператриця видала наказ, в якому йшлося про таке: “Віднині, на наш розсуд визначаємо католицьким єпископом Станіслава Сестренцевича”. З цього моменту кандидатів на відповідні посади обирав і призначав російський уряд. Папі залишалося єдине – висвячувати призначених осіб. Коли Пій VI не погодився із такою ситуацією і відмовився проводити висвячення, Катерина II 4 листопада 1782 р. направила російському послу у Варшаві графу Штакельбергу лист з відкритою погрозою: “... якщо папський двір і надалі буде зволікати з надсиланням палліюму Сестренцевичу і з висвяченням для нього коад'ютором Бениславського, то він (посол) має оголосити нунцію, що не тільки відмова, але і будь-яка затримка в реалізації вимог (імператриці) змусить її відняти у римської церкви підтримку (уряду), яким вона (римська церква) до цих пір могла пишатися в її імперії” [3, с. 44]. З цих часів російський уряд вважав виключно своїм правом визначати кількість єпархій в імперії, їх кордони і призначати на свій розсуд осіб, які будуть обіймати вищі духовні посади в римській церкві. Папі залишали право лише висвячувати такі рішення.

Безумовно, Рим не погоджувався із даною ситуацією, але відкрито ворогувати із російським урядом не наважувався. Наслідки відкритого протистояння могли остаточно знищити римську церкву в межах імперії. Однак спроби змінити ситуацію були. Рим постійно надсилав до російського уряду легатів, які намагалися шляхом переговорів пом'якшити ставлення влади до римської церкви. Також папа намагався поставити під свій контроль діяльність католицьких єпископів в імпе-

рії. Прикладом може бути візит в імперію кардинала Літти, який після висвячення Сестренцевича в сан митрополита, залишався в Росії і намагався координувати діяльність новопризначеного ієрарха. Ця місія для Риму стала вкрай важливою. Погляди Станіслава Сестренцевича на управління римською церквою в Росії відрізнялися від позиції папи в цьому питанні. На його думку, латинська ієрархія імперії мала підтримувати залежність від Риму тільки відносно догматів віри. Питання дисципліни та внутрішнього управління єпархіями мало бути виключно прерогативою єпископів, що призначалися імператором з числа його вірнопідданих. Погляди митрополита абсолютно зрозумілі. Його кандидатура визначена російським урядом без узгодження із апостольською столицею. Кардиналу так і не вдалося змінити ситуацію. Російський уряд через втручання останнього у внутрішнє управління видав наказ про негайну висилку кардинала Літти з Петербургу.

Виходячи із таких обставин, статті конкордату 1847 р. стали наймовірним успіхом Риму у відстоюванні власних позицій в діалозі із самодержавством. Кожна сторона по-своєму трактувала це надбання колективної творчості. Уряд наполягав на тому, що він пішов на величезні поступки тільки заради спокою і більшої зручності місцевої римської церкви. Папа Пій IX вважав цю угоду результатом довготривалої, копіткої праці апостольської столиці в справі захисту прав католицької церкви Російської імперії. В буллі від 5 червня 1848 р. йшлося: "... приймаючи до уваги справжній стан цих єпархій (шість єпархій імперії) і різні місцеві і сучасні обставини, використали наші старання для того, щоб ця люб'язна паства мала можливість користуватися кращим управлінням і більш достатніми духовними настановами..." [3, с. 47].

Одразу після підписання конкордату, виникли питання щодо реалізації окремих пунктів угоди. 15 листопада 1847 р. граф Нессельроде в ноті до папського уряду заявив про незручності, які виникають із втіленням статті 25 конкордату. Йшлося про викладання в семінаріях і академіях не богословських наук особами обов'язково латинського віросповідання. Граф наголошував на тому, що викладачів відповідного рівня серед католиків немає. Особливо це стосувалося фахівців з російської мови. Він писав: "Ми цілком погоджуємось із вимогами римського двору, щоб науки богословські, філософські та історія церкви викладалися духовними особами; але, що стосується тих дисциплін, викладання яких доручається світським особам, то здається, вчені заслуги викладача мають звертати на себе більше уваги, ніж їх віросповідання". 24 січня 1848 р. римській двір відповів на цю заяву наступним чином: "Краще в цьому разі взагалі не викладати, тимчасово, тих дисциплін, з яких неможливо знайти викладачів латинського віросповідання". В 1866 р. надходить ще одна записка від

папського двору: “Незважаючи на позитивні заяви римського престолу, на деякі кафедри були призначені професора – схизматики, і молодим клірикам дана була в якості керівництва отруєна історія схизматика Устрялова, в якій ненависть до католиків суперничає з недоброякісним викладом подій і наклепами на католицьку церкву” [3, с. 66–67].

Згодом виникають проблеми із статтею конкордату про відкриття і облаштування сьомої єпархії – Херсонської. За документом єпископська кафедра мала знаходитися в Херсоні. Але, як з’ясувалося пізніше, це стало неможливим через відсутність відповідних приміщень, а також через супротив з боку представників православних місцевих ієрархів. Вони вважали, що дане рішення не є корисним для місцевої православної пастви. Окрім того, на їх думку, в регіоні не була настільки поширена латинська віра, щоб відкривати тут єпископську кафедру. В той же час існує статистика, яка вказує на те, що Херсонська губернія знаходилась в числі адміністративних округів з одним із найвищих відсотків населення католицького віросповідання: Волинська губернія – 130773 католика, Подільська – 236322, Херсонська – 18402 парафіян католицької віри [1, с. 593–594]. В інших губерніях імперії, окрім західних, кількість представників католицької конфесії була в межах кількох десятків або сотень. Уряд вирішує перенести кафедру з Херсону до Тирасполя. Однак і з цим містом виявилось не все гаразд. Після підписання конкордату пройшло п’ять років, але кафедру так і не відкрито, а єпископа не випускають із Петербургу до свого місця перебування. Пояснення – не вистачає коштів і часу для побудови відповідних приміщень, облаштування капітулу і семінарії. Справжня причина інша – уряд боявся впливу римо-католицького єпископа у досить віддаленому регіоні від центру із значною кількістю парафіян латинського віросповідання. Згодом єпископську кафедру взагалі перенесено до Саратова, подаль від неблагонадійних територій.

Скарги Риму на утиски з боку влади, закриття монастирів, семінарій, невиконання статей Конкордату фактично не мали жодного сенсу. В 1856 р. за наказом нового імператора Олександра II створено комітет з метою розгляду спірних питань і їх вирішення. Головуючим призначено канцлера графа Нессельроде. До складу комітету увійшли граф Киселев, граф Блудов, міністр внутрішніх справ Ланський. Заяви римського двору поділили на три групи: дозволити, відкласти, відмовити. До першої групи віднесли тільки два питання – дозвіл визначити 7 кандидатів на єпископства в Польщі і не зменшувати більше кількість монастирів. Щодо другого питання, з моменту підписання Конкордату до початку роботи комітету встигли закрити 35 монастирів [3, с. 73–78]. Інші запити Риму комітет відхилив.

Вже у 1866 р. підписано наказ Олександром II, яким скасовано силу конкордату 1847 р. Документ про ліквідацію конкордату з'явився “без викладу причин і міркувань що спонукали російський уряд прийняти цю міру...” [3, с. 22].

Така складна ситуація, що склалася у відносинах між Римом і імперською владою, негативно відбивалась на римо-католицькій церкві в Україні. Представники місцевих адміністрацій використовували всі можливості, аби довести, що римо-католицьке духовенство представляє серйозну небезпеку. Мета – переконати всіх зацікавлених осіб, що рішення і дії уряду стосовно конфесії є абсолютно виправданими. Серед архівних матеріалів збереглася значна кількість доповідних записок і звітів, із яких видно, що влада через шпигунів, намагались контролювати не тільки пересування католицьких ксьондзів, зміст проповідей, а навіть їх настрої і думки.

В справі по рапорту радзивілівського поліцейського чиновника майора Забеліна йдеться про сумнівну проповідь, що була виголошена у Кременецькому уїзді в костьолі м. Крупца ксьондзом Домініканського ордену Яцком. Автор рапорту пише: “Маючи постійний нагляд, відповідно розпоряджень вищого начальства, над думками і діями місцевих жителів, особливо римо-католицького духовенства, яке користується довірою населення і розповсюджує сильний вплив свій під прикриттям релігії на дворянство і простий клас людей польського походження, отримав секретний наказ від Волинського Громадянського Губернатора... від 26 травня 1833 р. за №751, в якому... наказано пильно, таємно спостерігати за Богослужінням у римо-католицьких та уніатських храмах...” [4, с. 1–4]. Виходячи з тексту документів справи, до поліцейського управління надійшла інформація про те, що радзивілівський ксьондз Сагатовський запросив парафіян на богослужіння в містечко Крупець. Поліцейським чинам це виявилось підозрілим, тим більше, що в даному місті не було представників земської поліції. Майор Забелін наказав своїм помічникам переодягнутися в партикулярний одяг і відправитися в Крупець під виглядом звичайних прочан. Присутні на богослужінні переодягнені поліцейські чиновники прийшли до висновку, що ксьондзи Сагатовський і Яцко підбурювали присутніх під час меси проти влади. На думку поліцейських чинів, на цей факт вказували наступні дії ксьондзів: їх виїзд в інше місце, в момент служби не згадувалось ім'я імператора і його родини, ксьондз Яцко проголосив промову на польській мові. Текст промови поліцейськими вилучено і зроблено переклад. На думку майора Забеліна, промова мала “підозрілі вирази, що складала одні темності”. Також він припускав, що даний текст не міг бути складений місцевими ксьондзами, через їх слабкий рі-

вень освіченості. Скоріше за все його незаконним шляхом переправили в цю місцевість. Після довготривалого слідства з’ясувалося: проведення богослужіння в іншому місці – традиція, ксьондзи різних міст також приїждять один до одного для проведення меси; священник домініканського ордену, який приїхав до Радзивілова а потім до Крупце – був у відпустці; проповідь на польській мові переписана з книги проповідей, що дозволено начальством у 1824 р. Однак, не зважаючи на це, ксьондзів Сагатовського і Яцко віддалили від парафій, вислали спочатку до Луцька, а потім і далі (куди саме, в справі не зазначається). Можна припустити, що їх відправили вглиб імперії, можливо до Саратова. Саме туди відправляли римо-католицьких священників, які отримали клеймо – неблагонадійний. Таких справ збереглося в достатній кількості [5]. За католицькими священниками вівся цілодобовий нагляд. Всі їхні дії викликали підозри і, навіть, коли ці підозри не підтверджувались, священники не звільнялися від покарання.

Політика влади, направлена на дискредитацію римо-католицької церкви, і не давали бажаного результату. В записці Чубинського “Очерк ополячення Юго-Западного края” оцінка дій уряду в означеному напрямі отримала негативну оцінку. Автор спирається на власні дослідження, а також посилається на рукопис Вороніна при характеристиці результатів владної політики. “... Закриття католицьких монастирів в краї з переведенням їх в православні монастирі та церкви, регулювання фондушевих доходів католицького духовництва і приєднання уніатів до православ’я, що забрало у цього духовництва значну кількість прочан, всі ці заходи... посилити споконвічну релігійну ворожість до всього руського, як схизматичного і зробило ксьондзів запеклими ворогами уряду. Виходячи виключно із шляхетської касті, католицьке духовництво вносило інстинкти його в отруєння релігії, в наслідок чого, в діяльності його, до загального духу католицької нетерпимості, приєдналися елементи національної ворожнечі. Урядові утиски і обмеження щільно зв’язали дворянство і духовництво польське і зробило їх інтереси солідарними... Між іншим, як урядові заходи закріплювали з одного боку, зв’язок католицького духовництва і дворянства, вони в той же час, з іншого боку, роз’єднали з народом православне духовництво, остаточно зводячи нанівець його моральний вплив. Положення 1842 р. про забезпечення православного сільського духовництва, що встановило на його користь панщину від селян, нанесло останній тяжкий удар значенню і впливу православних священників в краї...” [6, с. 16–22]. З такою оцінкою результативності владної політики, тільки в більш м’якій формі, ми зустрічаємося і в звітах губернаторів [7].

Тобто, рішення влади, заходи, що проводились з реалізації цих рі-

шень, спроби розірвати зв'язок між місцевою римсько-католицькою конфесією і римським престолом безумовно негативно впливали на римо-католиків в Україні. Однак важливим є те, що, не зважаючи на репресивний тиск з боку адміністрації, обмеження прав, римо-католицька церква не була зламана. Навпаки, священники і прочани виявляли високий рівень самосвідомості, солідарності та організованості. Римо-католицька церква в українських землях стала центром збереження польської національної ідеї.

Список використаних джерел та літератури:

1. Варадинов, Н. В. История Министерства внутренних дел / Н. В. Варадинов. – Ч. 3, кн. 2. – СПб : [б. в.], 1861. – 746 с.
2. Надтока, Г. Православна церква і процес українського національного відродження 1900-1917 років / Г. Надтока. – Київ : [б. в.], 1996. – 112 с.
3. Попов, А. Последняя судьба папской политики в России / А. Попов // Вестник Европы. – 1868. – № 1–3, январь. – С. 21–119.
4. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України), ф. 442, оп. 783, спр. 131, арк. 50.
5. ЦДІА України, ф. 442, оп. 1, спр. 2816, арк. 118.
6. ЦДІА України, ф. 442, оп. 53, спр. 353, арк. 84.
7. ЦДІА України, ф. 442, оп. 528, спр. 498, арк. 40.
8. ЦДІА України, ф. 442, оп. 811, спр. 51, арк. 336.
9. ЦДІА України, ф. 442, оп. 783, спр. 97, арк. 33.